

NOVÝ POHLED DO POBĚLOHORSKÉHO DĚNÍ

Jan Malura, Písňe pobělohorských exulantů (1670–1750), Praha: Academia, 2010, 452 stran, ISBN 978-80-200-1836-6.

V návaznosti na své předchozí studie (viz ediční poznámku na str. 249) a edice (ty pořizoval s Pavlem Koskem, odborným asistentem Masarykovy univerzity v Brně) předkládá nyní v této knize Jan Malura, docent Ostravské univerzity, syntézu svého dosavadního úsilí v průzkumu české barokní hymnografie. Jeho syntéza je zároveň návrhem – přinejmenším návrhem – revize běžného pohledu na stav českého jazyka v barokním období, zvláště v textech tvůrců, kteří žili mimo český jazykový prostor. Autor se totiž na základě důkladné znalosti velkého souboru básnických, přesněji písňových, textů, na základě jejich rozboru a vlastního literárně teoretického vhledu odvažuje tvrdit, podle mne dost přesvědčivě, že „exilové prostředí postupem času neumrtvilo tvůrčí síly české písňové poezie, ... naopak hymnografická tvorba získává nové impulzy k rozvoji, kvantitativně neobyčejně narůstá a udržuje si a zároveň rozšiřuje svou žánrovou diferenciaci, přitom se nevyhýbá ani náročnějším útvarům“ („Na závěr“, str. 240). Vedle svého vlastního výzkumu bere autor samozřejmě v potaz dosavadní literaturu vztahující se k jeho tématu – jmenujme zde aspoň Stanislava Součka, J. B. Čapka, Mirjam Bohatcovou, E. Štěrlikovou; Malura právem konstatuje, že filologické práce zde bylo pomálu, většina starších publikací patří k historické nebo religionistické, často konfesijně orientované, produkci. Pro novou epochu hymnologického studia autor mj. registruje a oceňuje práci Antonína Škarky a Vladimíra Helferta a z ní vycházející projekty – jednak dnešního Kabinetu pro klasická studia Filozofického Ústavu AV (Hymnorum thesaurus Bohemicus), jednak Ústavu dějin hudby Masarykovy univerzity pod vedením Stanislava Tesaře (Melodiarium hymnologicum Bohemiae).

Aby bylo možno přesněji uchopit hymnografickou tvorbu raného novověku, je třeba ptát se po jejích žánrech. Podotýkám, že obdobný problém již po několik desetiletí řeší, s různými výsledky a se střídavým úspěchem, také historikové jiných premoderních literatur (od antiky po středověk a renesanční humanismus, v latinské i vernakulární tvorbě). Malura problematizuje, v čemž ovšem není sám, běžné literárně historické klasifikace, a v oblasti textového souboru, který podrobuje výzkumu, přichází s návrhy jemnějšího genologického rozlišování (např. hymnus – lament, duchovní píseň – kostelní píseň, duchovní milostná píseň, meditace, žalmová píseň, konsolace, didakticko-naučné skladby).

Na pozadí sítě kulturních kontaktů, které mohl ve svých textech zjistit (vlivy starší hymnografie, vzájemné vlivy česko-německé, polské, slovenské, zejména pak překlady) věnuje pak autor pozornost třem nejvýznamnějším kancionálům ze zkoumaného období, Mylloveru („Poklad zpěvů duchovních“, Žitava 1710), Klejchovu („Evangelický kancionál“, Žitava 1717 a další vydání) a Jiřího Sarganka („Cithara sanctorum aneb Žalmy a písňe duchovní“, Lipsko 1737). Malura

dokáže citlivě rozlišit konfesijní tóny jednotlivých výtvorů i celých zkoumaných kancionálů: tak o luteránu Myllerovi zjišťuje, že jeho dílo lpí na dědictví české reformace, nepřehlíží tvorbu jednoty bratrské, jinak v saském lužickém ortodoxně lutránském prostředí nepřiliš vítanou, přijímá i písně „kryptokalvinisty“ Komenského; Myller je konfesijně tolerantní, dokonce nikde neproklamuje jednoznačnou příslušnost k luterské ortodoxii. Kromě starších takto přebíraných písní (včetně překladů raně křesťanských latinských hymnů) je v jeho kancionálu zastoupena současná tvorba i s názvuky přicházejícího pietismu (např. výpovědi mluvčího v 1. os. singuláru). – Klejchův „Evangelický kancionál“ se hlásí k dvoustému výročí Lutherova vystoupení, významná předmluva Daniele Krmana ml., již Malura věnuje zvláštní a jistě zaslouženou pozornost, je „přímočarou konfesijní a literární obhajobou luterské hymnografie“ (str. 128). Klejchův kancionál je rozhodně konfesijně vyhraněnější, méně otevřený než Myllerův. Nemůžeme pominout Malurovo dvojí konstatování, které má vztah k literární historii: za prvé věnovali pořadatelé kancionálu „mimořádnou, do té doby nevidanou péči zjišťování autorství jednotlivých písňových skladeb“, což je přelomový jev ve vztahu starší literatury k duchovnímu vlastnictví; za druhé je zde „doložena silná přítomnost slovenského prvku“ (str. 131–132) – „evangelický exil poskytl prostor pro přirozené stýkání české a slovenské literární kultury“ (str. 150, 151). – Z výkladu o Sargankově zpěvníku „Cithara sanctorum aneb Žalmy a písně duchovní“ se dozvíme, že vzhledem ke svému titulu bývá toto dílo mylně považováno za pozdější redakci Třanovského „Cithary“; Malura je považuje za jeden z klíčových literárních činů mladších generací českého pobělohorského exilu a uzavírá konstatováním, že „Lipský kancionál je pozoruhodným zrcadlem situace dobové religiozity – jako by se v něm postupně rodily evangelické nadkonfesijní tendence i osvícenská křesťanská tolerance, ale zároveň jsou v něm pevně přítomny reformační tradicionalismus a především pietismus“ (str. 183). Dokonce i v recenzi stojí za zmínku Sargankovy odborné práce z matematiky, které Malura charakterizuje (str. 158) jako „příspěvek k dobovým debatám o souladu či rozporu biblické zvěsti s poznatky přírodních věd“.

V následujících třech kapitolách se autor věnuje specifickým žánrům, jež vzbudily jeho pozornost a jež se rozhodl jako žánry definovat: exulantskému lamentu, mystické erotice (Liberdovy „Harfy nové“) a pietistickým písňovým meditacím.

Velmi cenný, přesný a jistě velmi pracný je Malurův katalog exulantské hymnografie 1670–1750. Je uspořádán abecedně podle incipitů písní a čítá 1678 položek (z nich šest je třeba odečíst, viz errata na str. 287). U každé je uveden počet strof, charakteristika skladby, jak ji udává příslušný kancionál, zejména zde však najdeme prameny, tj. výskyt skladby v jednotlivých kancionálových souborech (uvedených jako „Prameny a jejich zkratky“ na str. 285–286).

Pokud se tato recenze soustředí spíše k náboženskému obsahu exulantské duchovní a kostelní písně, eventuálně obecněji k jejímu místu v kulturní historii, budiž aspoň malou kompenzací Malurovo zjištění, které mne snad zaujalo ještě více a týká se způsobu, jak písňová tvorba evangelických exulantů svá sdělení

podává. Na str. 246 čteme: „Evangelické hymnografii citelně schází především široká rozvětvenost metaforické řeči, která je tolik typická pro rekatolizační literaturu. Extrovertní, velmi často odvážné obrazné vyjadřování nahrazují v evangelické hymnografii niternost a nemetaforická samomluva.“ To považuji za jednu z klíčových tezí recenzované knihy.

Mou specializací není období baroka a tím méně právě jeho česká produkce, nemohu se tudíž kompetentně vyjádřit k detailům Malurovy práce. Doplnit mohu jeho výklad jen na několika málo místech. Ke str. 50, kde je řeč o luteránském odporu k artistickému překódování antického žánru s poukazem na Transciovu „Dissertatio brevis et perspicua de christiano-gentilismo in carminibus“, připomenou dva články Jaroslava Ludvíkovského z roku 1936. Nejprve „Tři kapitoly o Třanovského duchovní lyrice“ (revue Bratislava, první část této studie je s názvem „Třanovský a humanismus“ přetištěna v knize J. Ludvíkovský, Antika, Čechy a evropská tradice, Brno 2002), jejichž autor rozebírá a posuzuje Transciovu Malurou citovanou „Dissertatio“. A za druhé a zejména „Jiřího Třanovského latinské duchovní parafráze ód Horatiových“ (Listy filologické), kde vidíme, že se kontrafaktuře antických textů Jiří Třanovský nevyhýbal důsledně. – Dále ve třech případech postrádám autorův poukaz k biblické intertextualitě, jíž si jinak všude všímá a upozorňuje na ni. Tak na str. 147 strofa s incipitem „Kdož nebude těla jísti“ sice vzhledem ke svému kontextu patrně požaduje a obhajuje přijímání podobojí, činí tak ovšem pokud možno doslovným citátem J 6,53. Strofa o zpustlé vinici (str. 191) naráží na Iz 5, Inn. a Jr 2,21. A konečně strofa písně č. 1310 na str. 209 slovy „že jsi zranil mé srdce“ a „jeden z nejtypičtějších motivů milostné poezie, šip zraňující lidské srdce milostnou vášní“ je také, stejně jako řada dalších Malurou správně rozpoznaných motivů mystické erotiky, ohlasem Písně písní – Pis 4,8. Tento motiv je rozvinut „duchaplnou paradoxní metaforou okrouhlé střely (str. 210), metaforou, již po konzultacích s dostupnými slovníky a paleobohemisty lexikografy mohu uvést do souvislosti s dokladem „jehlů tenkú a okružlu“, který přináší akademický Staročeský slovník, lemma okružlý (sešit 10, 1978, str. 422–423, doklad je ze staročeského zpracování z poloviny 15. stol. latinské Chirurgia Guilelma de Saliceto). Snad by si metaforu bylo možno vysvětlit jako výpověď o dráze, již střela svým letem opisuje (Staročeský slovník, l.c.). Klasický filolog si zde vzpomene na Ovidiovy verše Met. I, 470–471, kde je jedna z Amorových střel – telum – naostřená, druhá otupená („obtusum“, tudíž snad okrouhlá?), tuto souvislost však považuji za nepřilíh pravděpodobnou. – Tam, kde vede kontext autora k raně křesťanským (antickým) a středověkým zdrojům, bývají jeho formulace pouze všeobecné (Origenes, Ambrosius, Augustin), u práce s raně novověkým předmětem ale ani není jinak možno.

Na několika místech je v Malurově knize řeč o slavné písni Paula Gerhardta „O Haupt voll Blut und Wunden“ (Malurův katalog č. 365, první výskyt v Klejchově Evangelickém kancionálu). Gerhardtův text je v tomto případě inspirován gotickým cyklem rytmičkových veršů z 1. pol. 13. stol. Skladba medituje nad zmučeným Kristovým tělem na kříži („De quolibet membro Christi patientis“), jejím

autorem je Arnulf z Lovaně († 1250). Poměrně záhy byly k Arnulfovu výtvaru dopřány další strofy, a právě jeden z těchto dodatků („Salve, caput cruentatum“) se stal základem Gerhardtovy pašijové písně. Považuji za vhodné se o této souvislosti zmínit proto, abych upozornila na spřízněnost pozdně středověké a barokní imaginace, jistě prokazatelnou i jinde.

Malura pracoval také s prozatiím posledním kancionálem Českobratrské církve evangelické (Evangelický zpěvník 1979) a ocenil úspěšnou snahu jeho redaktorů, o nichž mluví jako o znalcích naší duchovní a kostelní písně, a důkladný pramený průzkum, o čemž mu svědčí údaje u jednotlivých písní i doprovodné rejstříky. Srovnání aparátu EZ s Malurovým katalogem ukázalo očekávaný a pochopitelný rozdíl: Malura vyjmenovává s maximální přesností všechny zjištělé prameny, EZ uvádí u každé písně většinou jen jeden starý kancionálový tisk. Při studiu Malurova katalogu a při tomto srovnání mne překvapilo množství písní z Malurou zkoumaných kancionálů (jsou to samozřejmě nejen písně, které v době mladší pobělohorské generace exulantů vznikly, ale i ty, které dané kancionály převzaly ze starších zdrojů, často z německých nebo slovenských) a jsou používány v současné bohoslužebné praxi ČCE, mnohé z nich se dokonce těší značné oblibě. (Malura tuto životnost konstatuje u dvou písní: „Čas radosti, veselosti“ v textu na str. 135 a „Nastal nám čas přeradostný“ v katalogu pod č. 830.) Napočítala jsem jich asi 36, což je číslo pouze přibližné, neboť někdy je obtížné píseň identifikovat jen podle incipitu a poznámek aparátu.

Shrňme, že kromě bohaté faktografie přináší Malurova kniha nejen podnět, a to nejen pro bohemisty, zabývající se barokní tvorbou: přehodnocení pobělohorské exilové tvorby vůbec, jejího jazyka a její literární hodnoty, nové názory na žánrovou klasifikaci, objev proměny vztahu k duševnímu vlastnictví při uvádění či neuvádění autorů písní v jednotlivých kancionálech, rozdíl poetiky katolických a protestantských duchovních a kostelních písní. Nakonec, co zde ještě zmíněno nebylo: Malura se snaží, po zásluze a zdařile, o rehabilitaci pietismu, aspoň v jeho literárních projevech, a po literární historii žádá, aby se tomuto opomíjenému jevu věnovala (str. 88nn., str. 244). Je toho zapotřebí, neboť pietismus je dodnes vnímán s rezervou jak u teologů, tak u literárních historiků. Jako důkaz až anekdotický, ač z pera mého milovaného a uctívaného učitele Jaroslava Ludvíkovského (Dobrovského klasická humanita, Bratislava 1925), budiž na závěr citováno: „Třeba připomenouti, že v době našeho Kolčavy, Náchodského a Koniáše vydával v sousedním Německu orthodoxní protestantský rigorismus a sektářský pietismus Spenerův i ochranovský nejtrapnější plody náboženské úzkoprsosti.“

Jana Nechutová